

Rezumat

Aspectele ideologiei sunt incontornabile în ceea ce privește edificarea statului național-socialist, începutul și desfășurarea celui de al II-lea Război Mondial precum și tot ceea ce implică consecințele acestuia: Holocaustul, exodul a milioane de oameni din estul Europei spre vestul continentului sau spre alte continente, dezastrul economic din Germania anului 1945, numit și anul 0 dar și renașterea acestei țări precum și reconstrucția europeană postbelică. Adeseori a fost ridicată problema dacă fascismul, nazismul și/sau comunismul au funcționat precum religii ale secolului XX? Au fost aceste ideologii totalitare noi religii pentru italieni, germani și sovietici? Interesant este faptul că tocmai susținătorul acestei teze, Eric Voegelin, și-a schimbat ulterior punctul de vedere, iar după 20 de ani de la lansarea acestei ipoteze (*Religiile politice*, 1938), filosoful a considerat că ideologiile se manifestă precum gnozele nu precum religiile. Totuși, prin aceasta delimitare Voegelin se apropie mai mult de domeniul istoriei religiilor decât de domeniul științei politice. Așa cum observa Philippe Burrin într-un articol publicat în 1997, termenul de „religie politică” a fost folosit în perioada postbelică mai mult de cercetători din domeniul istoriei religiilor și a istoriei ideilor (J. L. Talmon, Uriel Tal, Karl Dietrich Bracher) decât de cei care au abordat riturile și simbolurile fenomenului politic (George L. Mosse, Klaus Vondung, Emilio Gentile).¹

Gnoză sau religie, cert este faptul că efectele pe termen lung ale ideologiei național-socialiste sunt vizibile până în prezent. Ideologiile din secolul al XX au reușit să realizeze ceea ce Samuel Huntington semnala în anii '90 în cartea sa *Ciocnirea civilizațiilor*: „când noi nu urâm, ceea ce noi nu suntem, atunci nu putem nici iubi, ceea ce noi suntem.”² Desigur după 1945, lumea occidentală fiind pusă în fața ororilor celui de al Doilea Război Mondial, ale Holocaustului precum și a distrugerilor și pierderilor de vieți omenești provocate de ideologiile totalitare, a încercat să reapeze civilizația umană pe baza unor principii și teze opuse celei

---

¹ Philippe Burrin, „Political Religion, The Relevance of a Concept”, in *History and Memory*, Vol. 9, Numbers 1-2, 1997, Indiana University Press, Bloomington, 1997, pp. 321-353, aici p. 321.

² Huntington a citat la rândul său această afirmație din romanul lui Michael Dibnis, *Dead Lagoon*. „Wenn wir nicht hassen, was wir nicht sind, koennen wir nicht lieben, was wir sind.” Samuel Huntington, *Kampf der Kulturen. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, Siedler, Munchen, 1998, p. 18.

amintite de Huntington.³ Însă prețul plătit pentru revenirea la toleranță și libertate a fost enorm. Isabel Heinemann observa într-un mod pertinent că masacrarea evreilor și polonezilor pe de o parte și colonizarea etnicilor germani pe de altă parte reprezintă cele două fețe ale aceleiași monede, referindu-se la ceea ce a însemnat în fapt ideologia național-socialistă.⁴

Efectele devastatoare ale ideologiei național-socialiste sunt descoperite de lumea întreagă abia la finele celui de al II-lea Război Mondial.⁵ De la detașamentele *Volkssturm* create special la ordinul lui Hitler pentru a supraveghea fidelitatea și supunerea *Wehrmachtului*,⁶ la descoperirea lagărelor de la Lublin-Majdanek⁷, Sobibor, Chelmo (redenumit Kulmhof în perioada 1939-1945), Auschwitz-Treblinka administrate de SS, subjugarea și îndoctrinarea populației germane, jefuirea teritoriilor Poloniei, Franței și altor state care s-au aflat sub ocupația militară germană. În mod paradoxal, sau nu, efectele acestei ideologii sunt vizibile și în ziua de azi, atât în Germania cât și în estul Europei. Mai mult decât atât, național-socialismul continuă să aibă adepți și simpatizanți care își creează drept ocupație vandalizarea edificiilor istorice precum casele memoriale evreiești în România,⁸ memorialele și monumentele

---

³ Este important de menționat în acest context observația lui Tony Judt conform căreia după 1945, în spațiul german doar în Republica Federală Germană a existat o asumare a vinovăției și culpabilității privind existența național-socialismului cu toate fenomenele pe care le-a provocat: al II-lea Război Mondial, Holocaustul, distrugerea Europei. În timp ce în Republica Democrată Germană a existat o asumare a victoriei împotriva național-socialismului, discursul oficial al DDR fiind în conformitate cu cel al URSS, iar DDR fiind o extensie a regimului comunist de la Moscova, conform căruia comunismul – privit ca sistem de gândire și ca regim politico-economic – este cel care a câștigat și a înfrânt național-socialismul. Tony Judt, Timothy Snyder, *Nachdenken über das 20. Jahrhundert*, Fischer, München, 2013, pp. 20-30.

⁴ „Tatsächlich waren die Versuche deutscher Ostiedlung und die Ermordung der autochtonen Bevölkerung gewissermaßen zwei Seiten derselbe Medaille. Diejenige Bevölkerungsgruppe, auf welche die Volksdeutschen-Siedlung den allergrößten Druck ausübte, waren die polnischen Juden.” Isabel Heinemann, *Rasse, Siedlung, deutsches Blut. Das Rasse und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Wallstein Verlag, Göttingen, 2003, p. 30.

⁵ Marea Britanie, Franța și Statele Unite cel puțin aveau cunoștință de existența lagărelor de exterminare și de realitățile din ghetourile din Polonia, conform mărturisirilor lui Jan Karski in 1944. A se vedea Jan Karski, *Story of a Secret State*, 1944. Pentru cercetarea de față am folosit atât ediția în engleză (Jan Karski, *Story of a secret state*, Penguin Books, London, 2012) cât și varianta în germană Jan Karski, *Mein Bericht an die Welt. Geschichte eines Staates im Untergrund*, Herausgegeben von Celine Cervais-Francelle mit ein Einführung von Celine Cervais-Francelle, Verlag Antje Kunstmann, München, 2011.

⁶ A se vedea Antony Beevor, *Berlin. The Downfall: 1945*, Penguin Books, London, 2017, pp. 10-30.

⁷ Lagărul de la periferia orașului Lublin, cunoscut sub numele de *Konzentrationslager Majdanek*, a fost primul lagăr eliberat de trupele sovietice, Tomasz Kranz, *Die Vernichtung der Juden im Konzentrationslager Majdanek*, Panstwowe Muzeum na Majdanku, Lublin, 2007.

⁸ „Das als Gedenkstätte eingerichtete Geburtshaus des Friedensnobelpreisträgers und Holocaust-Überlebenden Elie Wiesel (1928–2016) in der nordrumänischen Stadt Sighet wurde in der Nacht vom 3. zum 4. August geschändet. Unbekannte beschmierten das Haus mit antisemitischen Beschimpfungen und rechtsextremen politischen Losungen wie „Der Nazi-Jude ist zusammen mit Hitler in der Hölle“. Zudem benutzten sie das vulgäre Wort „Muie“ und verknüpften es mit den Namen von Merkel, Trump und Putin.” William Totok, „Elie Wiesel mit Füssen getreten,” in *TAZ* Berlin, 05.08.2018 <http://www.taz.de/!5521200/> citit la 05.08.2018.

în Polonia⁹ (în timp ce în comunitatea academică apar preocupări privind „securitatea culturală” în programul de guvernare¹⁰ și mai puțin antisemitismul¹¹ deși cercetarea istorică este teoretic încurajată¹²), distrugerea cimitirelor evreiești în România¹³ or elogierea unor persoane acuzate de crime împotriva umanității în Ucraina¹⁴,

---

William Totok amintește într-un articol despre actualitatea portretizării evreului drept țapul ispășitor în politica actualului guvern al Ungariei. A se vedea William Totok, „Orbans Feindsbild” în *TAZ Berlin*, 13.04.2018 <http://www.taz.de/!5495835/> Vandalizarea casei lui Elie Wiesel a constituit subiectul unui comunicat inclusiv al Ambasadei SUA la București: „U.S. EMBASSY STATEMENT ON THE VANDALISM OF ELIE WIESEL HOUSE”, August 6th, 2018: „The Embassy of the United States of America in Romania unequivocally condemns the recent vandalism carried out against the Elie Wiesel House in Sighet. The statements denigrating Nobel Peace Prize winner Elie Wiesel, President Trump, and other world leaders represent a deplorable anti-Semitic attack and an egregious affront to the victims and survivors of the Holocaust. We call on all to denounce this act and speak up wherever and whenever there is an expression of hatred or prejudice. The Embassy encourages anyone with information about the crime to come forward to assist the Romanian authorities in their investigation.” <https://ro.usembassy.gov/vandalism-of-elie-wiesel-house/> citit la 07.08.2018.

⁹ „Police in Plock were notified by passers-by of the vandalism, which included the phrase „F*** the Jews,” according to local news reports. The following day, Plock residents gathered to clean up the cemetery, which also was filled with garbage and overgrowth, and paint over the antisemitic graffiti. Vandalizing a cemetery is punishable by a fine in Poland. If the vandalism also is classified as incitement to racial hatred, the punishment could include up to two years in jail. There is no Jewish community in Plock. Before World War II, several thousand Jews lived there, but the Germans liquidated the ghetto in 1941 and the Jews were moved to ghettos and Nazi camps elsewhere. In 1959, only three Jews remained.” JTA, „Holocaust Memorial vandalized in Poland” <http://www.jewishledger.com/2018/08/holocaust-memorial-vandalized-poland/>

¹⁰ A se vedea spre exemplu Arkadiusz Lewandowski, „Cultural Security in the Political Programmes of the Law and Justice (Bezpieczenstwo kulturowe w programmach politycznych prawa I sprawiedliwosci)” în *ATHENEUM Polish Political Science Studies*, Adam Marszalek, Warszawska, vol. 56/2017, pp. 21-35

¹¹ În Polonia a existat un curent antisemit de proporții asemănătoare cu cel din Germania chiar și în perioada interbelică. A se vedea Emanuel Melzer, *No Way Out: The Politics of Polish Jewry 1935-1939*, Monographs of the Hebrew Union College, Paperback, 2016. Antisemitismul a continuat în Polonia și după Holocaust culminând cu expulzarea evreilor în anul 1968. A se vedea expoziția despre anul 1968 organizată de Centrum Dialogu Mark Edelman, Lodz: *Rok Protestu 1968 w Kinie Europejskin*.

¹² La 4 iulie 2018 în presa din Polonia și inclusiv presa internațională este publicată o declarație comună a prim-miniștrilor din Polonia și Israel privind încurajarea și susținerea cercetării istorice a Holocaustului, a lagărelor de concentrare și exterminare înființate de germani pe teritoriul polonez în anii 1939-1944. A se vedea Ofer Aderet, „With Holocaust Declaration Netanyahu an Polish PM use History for Political Needs,” în *Haaretz*, 6 Iulie 2018, <https://www.haaretz.com/jewish/.premium-netanyahu-s-polish-holocaust-law-declaration-was-born-in-sin-1.6245977>

¹³ A se vedea vandalizarea cimitirului evreiesc din Huși, blamată de guvernul României la 8 aprilie 2019. Andrea Orosz, „Guvernul condamnă vandalizarea cimitirului evreiesc din Huși” *Radio France International* (în limba română) <https://www.rfi.ro/social-110633-guvernul-condamna-vandalizarea-cimitirului-evreiesc-din-husi>

¹⁴ A se vedea cazul lui Stephan Bandera, declarat erou național de președintele Ucrainei în 2010, resuscitat de naționaliștii ucrainieni după începutul conflictelor etnice din 2014; el este acuzat de crime împotriva polonezilor în Galiția și coparticiparea la crimele comise de germani împotriva evreilor și împotriva sovieticilor în perioada 1941-1945. În mod paradoxal, în vestul

Lituania,¹⁵ dar și denigrarea regizorilor¹⁶ și istoricilor¹⁷ care se ocupă de aceste subiecte: național-socialism, antisemitism, rasism.¹⁸ Astfel se poate discuta de o

actualei Ucraine, deci în teritoriile care au făcut parte din Polonia în perioada 1920-1939, este considerat a fi un erou, în timp ce în estul Ucrainei este considerat a fi un criminal. De asemenea în vestul Ucrainei au fost ridicate mai multe statui și monumente dedicate lui Stepan Bandera în orașele. Staryi Uhryniv, Kolomyia, Drohobych, Zalishchyky, Mykytyntsi, Uzyn, Lviv, Buchach, Hrabivka, Horodenka, Staryi Sambir, Ternopil, Ivano-Frankivsk, Strusiv, Truskavets, Horishniy, Velykosilky, Sambir, Velyki Mosty, Skole, Turka, Zdolbuniv, Chortkiv, Sniatyn, Berezhany, Boryslav, Chervonohrad, Dubliany, Kamianka-Buzka, iar în unele din acestea a fost declarat chiar și cetățean de onoare. După cel de al Doilea Război Mondial, Bandera se refugiază în Republica Federală Germană unde lucrează pentru serviciul de informații britanic. În 1959 este ucis la Munchen de un agent al serviciului de informații sovietic. Cazul a fost cercetat penal în 1962 în URSS, iar autorul crimei a primit sentința cu executare de 8 ani închisoare. A se vedea Grzegorz Rossolinski-Liebe, *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, Genocide, and Cult*, Columbia University Press, 2014. Germanii au folosit trupele formate de Bandera în intervalul 1941-1943 pentru eliminarea polonezilor și evreilor, însă nu au crezut niciodată în loialitatea ucrainenilor față de germani. „Eine von der Westukrainischen Bandera-Gruppe vorgetriebene Agitation propagiert die Bildung eines selbständigen ukrainischen Gesamtstaates, wobei deutsch feindliche Töne immer deutlicher spürbar sind.” Bundesarchiv Berlin Lichterfelde, R 58/216, Fila 20. Document citit la 06.02.2019.

¹⁵ A se vedea cazul lui Johans Noreika în Lituania, implicat în masacrarea a 14 000 de evrei și declarat erou național. „First exposed by the German magazine *Der-Spiegel* in 1984, it has long been known that Noreika was culpable in the murder of his Jewish neighbors in Northwestern Lithuania. Yet Noreika officially and legally remains one of Lithuania’s greatest national heroes, and is honored with a plaque on the Vilnius Library of the Academy of Science building. Over a decade ago, this incongruous adulation of a genocidal monster struck me, a Jewish Lithuanian citizen, as reprehensible. I immediately began my campaign to remove this monument. I had no idea that the official conversion of monsters into heroes was a deliberate Lithuanian agenda.” Grant Arthur Gochin, „Lithuania pays tribute to a genocidal monster,” în *Times of Israel*, 06.08.2018, <https://blogs.timesofisrael.com/a-historical-fraud/> citit la 06.08.2018.

¹⁶ William Totok, „Când vorbele devin fapte,” în *Radio Europa Liberă*, 08.08.2018, <https://www.europa-libera.org/a/jurnal-de-corespondent-william-totok/29417388.html> citit la 08.08.2018.

¹⁷ A se vedea cazul lui Jan Tomasz Gross în Polonia, în primul rând plecarea acestuia din Polonia după evenimentele din 1968 datorită rădăcinilor sale evreiești și în al doilea rând acuzațiile ce i-au fost aduse după publicarea cărților sale *Fear și Neighbors*. Totuși, dacă aceste cărți nu s-au bucurat de o recepție decentă în Polonia, ele au avut un ecou internațional deosebit. Diana Dumitru, în introducerea la cartea sa *The State, antisemitism and Collaboration in the Holocaust. The Borderlands of Romania and the Soviet Union*, Cambridge University Press, New York, 206, mărturisește că tocmai lectura cărții *Neighbors* de Jan Tomasz Gross a determinat-o să cerceteze problema antisemitismului și Holocaustului în propria țară, implicit Republica Moldova. De asemenea aceași carte, *Neighbors* a stat și la baza filmului *Aftermath* (în poloneză: *Poklosie*), 2012, realizat de Wladislaw Pasikowsky. Pentru recepția internațională a filmului *Aftermath* care tratează subiectul masacrului de la Jedbavne a se vedea W. Matareski and T. Szarota (eds.), *Polska 1939-1945: Straty osobowe i ofiary represji pod dwigma okupacjami*, Warsaw, IPN, 2009, pp. 40-48, citat în Andrej Paczkowski, „The Second World War in present-day Polish memory and politics”, pp. 287-299 in Manuel Braganca and Peter Tame (eds.), *The Long Aftermath. Cultural Legacies of Europe at war, 1936-2016*, Bergham, New-York, Oxford, 2016.

¹⁸ După realizarea filmului *Lista lui Schindler* (1993) de către Steven Spielberg, cinematografia a reușit să introducă subiectul Holocaustului în cultura populară occidentală. Spielberg a reușit să exprime ceea ce până la el se considera a fi inexprimabil. *Lista lui Schindler* a reușit ceea ce observa Marc Ferro cu cinci ani înainte de apariția filmului: „cinematografia și televiziunea au capacitatea de

revigorare, reactualizare a antisemitismului în Europa și implicit de noi simpatizanți ai ideologiilor totalitare, implicit ai național-socialismului.¹⁹

Cu toate acestea, în România cu greu își fac loc unele cărți care abordează subiecte încă delicate pentru o parte a societății. Așadar, spre exemplu, la 10 ani de la apariția sa în Germania, este publicată în anul 2018 și în România cartea lui Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*, la editura Schiller, Sibiu. Paul Milata susține o teză deloc favorabilă atât românilor cât și germanilor înrolați în *Waffen SS* (66 000 în total). Autorul consideră că germanii nu s-au înrolat în *Waffen SS* în special datorită unui avânt ideologic ieșit din comun și datorită unei simpatii deosebite față de național-socialism ci în primul rând datorită procesului de naționalizare, respectiv românizare început de autoritățile de la București încă din anii '20, ceea ce a presupus mai puține drepturi pentru minoritățile naționale și implicit mai multe obligații.²⁰ Desigur acesta poate fi un caz în care unii pasează vina asupra celorlalți și vice-versa. Teza de față are două dimensiuni. Prima dimensiune este constituită de analiza eminentemente teoretică a ideologiilor totalitare din Europa anilor '30-'40, în special a ideologiei național-socialiste prin prisma conceptului de „religie politică”. O genealogie a termenului de „religie politică” este necesară pentru înțelegerea demersurilor deja realizate de generații de cercetători până în prezent. Este cunoscut faptul că primul care a folosit acest concept a fost marchizul Nicolas de Condorcet, în anul 1791, în contextul Revoluției Franceze. Condorcet se referea la modul în care ar trebui să fie predată Constituția elevilor francezi astfel încât aceasta să devină o „religie politică”.²¹ Doi ani mai târziu termenul este folosit și de Christoph Martin Wieland, acesta vorbind despre îndoctrinarea armatelor revoluționare.²² Desigur, de la Condorcet respectiv Christoph Martin Wieland și până în prezent nu se poate considera că au existat două secole în care științele umaniste au folosit acest concept. El este introdus

---

a modifica modul de percepție a istoriei.” Marc Ferro, *Cinema and History*, trans. Naomi Green, Detroit, Wayne State University Press, 1988, p. 158. Din alte puncte de vedere, subiectul Holocaustului a eclipsat alte crime împotriva umanității, atât în dezbaterea publică cât și în cinematografie. Acesta ar fi cazul Holodomorului. Iuliia Kysla, „The Ukrainian Famine of 1932-1933 on Screen: Making Sense of Suffering,” în Jonathan C. Friedman, William L. Hewitt (eds.), *The History of Genocide in Cinema. Atrocities on Screen*, I.B. Tauris, London, New York, 2017, pp. 87-102.

¹⁹ A se vedea Michael Shafir, "The Nature of Postcommunist Antisemitism in East Central Europe: Ideology's Backdoor Return," în *Journal of Contemporary Antisemitism*, Vol. 1, no. 2, 2018, pp. 33-61.

²⁰ „Așadar, entuziasmul germanilor din România pentru național-socialism a provenit doar periferic dintr-o beție ideologică, fiind predominant rezultatul unui calcul lucid.” Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen SS*, Editura Schiller, Sibiu, 2018, p. 49. De politica de românizare a minorităților naționale s-a ocupat și Mariana Hausleitner, a se vedea în special Mariana Hausleitner „Nation and Nationalism in Rumänien 1866–2008” în: Wilfried Heller, Mihaela Narcisa Arambasa, *Am östlichen Rand der Europäischen Union: geopolitische, ethnische und nationale sowie ökonomische und soziale Probleme und ihre Folgen für die Grenzraumbevölkerung*. Universitätsverlag Potsdam, 2008, precum și Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*. Oldenbourg, München 2001.

²¹ Condorcet, *Cinq memoires sur l'instruction publique*, Garnier-Flammarion, Paris, 1994, p. 93.

²² Christoph Martin Wieland, „Betrachtungen über die gegenwärtige Lage des Vaterlandes”, în *Politische Schriften*, Nördlingen Verlag, 1988, p. 59.

practic în știință de Eric Voegelin în 1938²³, și uzitat ulterior de mai mulți cercetători în trei perioade distincte. Aceste etape sunt prezentate detaliat în cadrul tezei. Noutatea analizei lui Voegelin constă tocmai în observarea atentă a noutății aduse de ideologiile totalitare ale secolului XX: divinizarea colectivității.²⁴ Această sacralizare a maselor de oameni, a ceea ce este cunoscut pentru național-socialism drept *Volksgemeinschaft* (comunitate de neam), este unul dintre elementele principale pe care se bazează această cercetare. Creșterea importanței semnificației colectivității, a maselor ca fenomen politic este decisivă pentru interferențele dintre democrație și mișcările naționaliste.²⁵ George Mosse observa ca această întâlnire dintre cele două curente politice a creat noi politici (*new politics*).²⁶ Divinizarea comunității are loc în același timp cu decredibilizarea împărțirii puterii în stat, a vechilor partide politice, precum și a instituțiilor politice din regimurile democratice.²⁷ Însă nu doar aceste instituții cunosc o degradare continuă, ci și bisericile, precum și viața morală în sine, astfel încât se creează un gol care ulterior este umplut de aceste noi ideologii și noi politici totalitare. Există și opinia lui Herman Lübbe, conform căreia ar trebui să se vorbească în contextul ideologiilor totalitare de o mișcare anti-religioasă, deci nu de o religie politică ci de o anti-religie.²⁸ Chiar și această analiză a regimurilor totalitare drept o anti-religie sau sistem anti-biserică are suficiente argumente pe care se poate susține. Dacă luăm doar un mic exemplu, un document care ar aparține lui Martin Borman și este citat în cadrul Procesului de la Nürnberg preluat ulterior de Jochim Remak în *The Nazi Years*, evidențiază orientarea ideologiei național-socialiste împotriva bisericilor din stat.²⁹

---

²³ Însă în același context al anilor '30-'40 termenul a fost folosit și de Raymond Aron, de teologul german Hans-Joachim Schoeps, precum și de istoricul austriac Lucie Varga. A se vedea și Lucie Varga, „La genese du national-socialisme” în *Annales d'histoire économique et sociales* 9 (1937), Paris, pp. 529-546. Iar în același context socio-politic, Carl Schmitt chiar l-a precedat pe Voegelin din punct de vedere cronologic al gândirii politice atunci când a exprimat ideea conform căreia conceptele politice moderne sunt nimic mai mult sau mai puțin decât „concepte teologice secularizate”. A se vedea Carl Schmitt, *Politische Teologie: Vier Kapitel zur Lehre der Souveränität*, Duncker & Humblot Verlag, Berlin, 1922, pp. 22-40.

²⁴ Dietmar Herz, „Die politische Religionen im Werk Eric Voegelins” în Hans Maier, „Totalitarismus” und „Politische Religionen”, Schoeningh, München, pp. 191-210.

²⁵ Richard J. Evans, *Das Dritte Reich. Diktatur*, Band 2, II, Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2006, pp. 503-578.

²⁶ George Mosse, *The Nationalisation of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in German from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York, Howard Fertig, 1975.

²⁷ Philippe Burin, *Fascisme, nazisme, autoritarisme*, Edition du Seuil, Paris, 2000 p. 328.

²⁸ Hans Maier, (Hg.), *Totalitarismus und politische Religionen. Konzepte der Diktaturvergleichs*, op. cit., pp. 167-168.

²⁹ „Die Menschen müssen immer mehr von den Kirchen und ihren Geistlichen abgebracht werden. Aus ihrer Perspektive ist es offensichtlich, dass die Kirchen diesem Machtverlust widerstehen werden und widerstehen müssen. Aber die Kirchen sollen nie wieder irgendeinen Einfluss auf die Führung der Nation haben. Diese Einflüsse müssen ganz und für immer unterbunden werden.” Martin Borman, „The Relation between National Socialism and Christianity”, in *Internationales Militärgericht Nürnberg 1947-1949. Dokument 075-D, XXXV, 7-13*, citat în Joachim Remak (Hg.), *The Nazi Years: A Documentary History*, Eaglewood Cliffs, N. Y. Prentice-Hall, 1969, pp. 103-104.

Un alt exemplu este îndepărtarea lui Romano Guardini de la universitate în 1939. Guardini predă la Berlin filosofia religiei și viziunea catolică asupra lumii (*Religionsphilosophie und Katholische Weltanschauung*). Demiterea sa a fost realizată pe baza argumentului conform căruia statul german are propria sa viziune asupra lumii (*Weltanschauung*).³⁰ Un alt element important în contextul religiilor politice și implicit al tezei de față este cultul eroilor. Acest *Kult um die toten Helden*, cum l-a numit Sabine Behrenbeck³¹ legitimizează și mai mult regimul, implicit puterea politică deținută de național-socialiști în Germania după 1933. Este important de observat cum acest cult al eroilor și mai ales al martirilor³² s-a dezvoltat în mod (relativ) independent de Germania și în alte țări precum în România, Italia și Spania, aceasta fiind o altă caracteristică definitorie a regimurilor fasciste.

Însă, doar o radiografie historiografică a conceptului de „religie politică” nu este suficientă. Astfel, cea de a doua dimensiune a tezei de față este empirică și ea are ca obiect cercetarea în detaliu a impactului ideologiei național-socialiste asupra unei provincii (Bucovina) și implicit efectele ulterioare ale ideologiilor totalitare asupra populației din această provincie.³³ Astfel se ridică întrebarea în ce măsură au aderat germanii din această provincie la ideologia național-socialistă? O a doua întrebare care face conexiunea cu partea teoretică a tezei de față privește impactul pe care l-a avut ideologia totalitară asupra acestei populații astfel încât este posibil a se vorbi despre o ideologie precum despre o nouă religie.³⁴

³⁰ Winfrid Hover, „Schrecken und Heil. Aspekte politischer Zeiterfahrung bei Romano Guardini” în Hans Maier (Hg.), *Totalitarismus und politische Religionen*, op. cit., p. 171.

³¹ Sabine Behrenbeck, *Der Kult um die toten Helden. Nationalsozialistische Mythen, Riten und Symbole 1923 bis 1945*, SH-Verlag, Neuburg a.d. Donau, 1996.

³² Jurnalista americană R.G. Waldek relatează în contextul anilor 1940-1941 că oficialii germani aflați la București se plâneau de lipsa de pragmatism și eficiență în administrația publică și în special a lipsei de cunoștințe economice a legionarilor, aceștia constituind mai degrabă un grup de martiri decât o organizație politică capabilă să preia administrarea unui stat. A se vedea R.G. Waldek, *Athene Palace Bucharest. Hitler's new Order comes to Romania*, Constable, London, 1943, pp. 170-190. Ulterior s-a descoperit că R.G. Waldek lucra pentru CIA.

³³ Mariana Hausleitner, în cartea sa *Die Rumänisierung der Bukowina*, op. cit., a analizat în special perioada interbelică și politica de naționalizare demarată de autoritățile române în Bucovina, însă a cuprins în cercetarea sa și anii celui de al II-lea Război Mondial (1939-1945). Ea a analizat efectele politicii de românizare asupra celorlalte comunități etnice iar ulterior efectele devastatoare ale Pactului Ribbentrop-Molotov și implicit ale războiului. Spre deosebire de lucrarea Mariane Hausleitner, care are o bogată bibliografie și surse primare importante din arhivele de la București, Paris, Nanterre, Cernăuți, Liviv, Bonn și Viena, lucrarea de față are drept surse primare documente din arhivele de la Freiburg im Breisgau, Berlin-Lichterfelde și Berlin Auswertiges Amt, Politische Archiv, Posen, Lodz și Varșovia.

³⁴ În ceea ce privește spațiul geopolitic român din anii '30-'40, o analiză a ideologiilor extremiste prin prisma conceptului de religie politică a fost realizată de Constantin Iordachi în *Fascismul european 1918-1945: ideologie, experimente totalitare și religii politice*, Institutul pentru Minoritățile Naționale, Cluj-Napoca, 2014. De asemenea Armin Heinen interpretează Legiunea Arhanghelului Mihail drept o mișcare în principal religioasă și o consideră drept o religie politică. A se vedea Armin Heinen, *Rumänien, der Holocaust und die Logik der Gewalt*, Oldenburg Verlag, München, 2007. A se vedea în special pp. 101-107. De asemenea a se vedea Armin Heinen, Oliver Jens Schmidt (Hrs.), *Inszenierte Gegenmacht von rechts. Die „Legion Erzengel Michael” in Rumänien 1918-1938*, Oldenburg Verlag, München, 2013.

Desigur, se ridică și întrebarea: de ce tocmai Bucovina? Bucovina este spațiul în care conviețuiesc în perioada interbelică nu doar etnii diferite (în total 12) ci și curente politice radical opuse. Astfel, în cadrul comunității române există adepți ai partidelor politice istorice (PNL – PNT), însă există și un creuzet al formării grupurilor politice antisemite radicale, în special în mediile universitare, atât în rândurile profesorilor cât și ale studenților. În cadrul comunității germane există simpatizanți ai conservatorilor (formațiuni politice cu orientare catolică și membrii în Parlamentul de la București) dar există și simpatizanți ai național-socialismului chiar înainte de 1933. În cadrul comunității iudaice a existat atât o mișcare sionistă cât și o mișcare asimilaționistă. În sfârșit, în cadrul comunității ucrainiene existau atât simpatizanți ai lui Stephan Bandera, cât și adepți ai unei politici moderate și de cooperare cu instituțiile de la București. Toate aceste curente politice se confruntă în anii '30, iar conflictul socio-politic cunoaște violențe extreme începând cu anul 1940, când URSS ocupa partea de nord a Bucovinei.

Confruntarea dintre toate aceste tabere se transformă în conflict militar în 1941, iar în acest interval (1940-1945), Bucovina este spațiul în care ideologiile politice, atât de stânga cât și de dreapta, nu doar că își dispută puterea politică, dar și dreptul de a extermina o anumită națiune și de a coloniza o alta în locul său. De asemenea, din punct de vedere al surselor primare, cunoașterea limbilor română și germană a facilitat accesul la arhive incontornabile pentru acest spațiu și timp istoric. Nu în ultimul rând, există opinia conform căreia ideologiile totalitare au avut efectul unei religii în special asupra intelectualilor.³⁵ Însă una dintre întrebările esențiale ale tezei de față privește în ce măsură ideologiile au fost îmbrățișate și de masele de oameni de la periferia societății europene, la frontierele dintre imperii, respectiv la frontierele sferelor de influență ale marilor puteri europene. Acest demers nu este singular. Diana Dumitru s-a preocupat deja de efectele nocive ale național-socialismului la frontiera dintre România și URSS, însă ea a analizat doar cazul Basarabiei și al Transnistriei, nu și cel al Bucovinei.³⁶ În mod evident nu se poate discuta despre germanii din Bucovina fără a se discuta despre interferențele dintre aceștia și celelalte comunități etnice și religioase: evrei, maghiari, români, ucrainieni, ruteni, polonezi, ruși etc. După o lungă perioadă de toleranță și comuniune existentă în timpul Imperiului Austro-Ungar, a urmat alipirea Bucovinei la România conform tratatului de la Saint Germain (1919)³⁷ și odată cu aceasta și începutul unei politici de românizare a acestui teritoriu.

Politica de românizare inițiată de la București a determinat inițial ca mulți germani să plece în Germania sau Austria în anii '20. Ulterior, odată cu dezvoltarea politicii de românizare în anii '30³⁸, similară politicii de naționalizare/polonizare din

---

³⁵ A se vedea A. James Gregor, *Totalitarianism and Political Religion: An Intellectual History*, Standford, CA, Standford University Press, 2012.

³⁶ A se vedea Diana Dumitru, *op. cit.*

³⁷ Jörn Leonhard, *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918-1923*. Verlag C.H. Beck, München 2018.

³⁸ Grilj Benjamin M., *Schwarze Milch, Zurückgehaltene Briefe aus den Todeslagern Transnistriens*, Studien Verlag, Innsbruck, Wien, Bozen, 2013, pp. 1-38.

Polonia (1920-1939)³⁹, a urmat o radicalizare a unora dintre comunitățile germane și ucrainiene.⁴⁰ Astfel, în anii 1940-1944, aici se întâlnesc trei curente politice de origine nu doar naționalistă ci și fascistă. În primul rând național-socialismul, găsit în rândurile unor germani; în al doilea rând legionarismul, în cazul unor români; în al treilea rând banderismul, pe care-l găsim în rândul unora dintre ucrainieni. Deși cele trei curente sunt similare și au multe puncte de vedere comune, în această provincie ele au interese contradictorii. Astfel, conform național-socialismului toți germanii ar trebui să trăiască într-un mare stat german doar al germanilor, care să se întindă de la Marea Baltică la Marea Neagră, respectiv de la Rin la Bug.

Conform legionarismului, și ulterior viziunilor lui Ion Antonescu, Bucovina este pământ românesc iar aici ar trebui să trăiască doar români⁴¹. Acest punct de vedere se ciocnește de existența tuturor celorlalte comunități: germani, polonezi, maghiari, dar mai ales evrei și ucrainieni. Ucrainenii, care din punct de vedere numeric în Bucovina dețin în anul 1940 același procent precum românii⁴², consideră la rândul lor că acest teritoriu le aparține, ceea ce va duce la ciocniri între armata română și formațiunile para-militare ucrainiene în 1941. În acest context tensionant, în iunie 1940 nordul Bucovinei este ocupat de armata sovietică.⁴³

Românii sunt prima comunitate care are primii refugiați pe drumuri atât în nordul cât și în sudul Bucovinei, ulterior și în alte provincii din România. Până la 11 noiembrie 1940, aproximativ 90.000 de persoane care se declară a fi etnici germani⁴⁴ pleacă în Germania atât din sudul cât și din nordul Bucovinei.⁴⁵ În urma lor mai rămân aproximativ 7.000 de etnici germani care nu vor să plece.

În decembrie 1940 încep deportările ucrainenilor, românilor și evreilor din nordul Bucovinei în diferite republici din URSS. După unele surse, ar fi fost deportați în Siberia 10.000 de evrei din Cernăuți, în special marii proprietari, rabinii, activiștii sioniști, liderii cluburilor, asociațiilor și partidelor politice, reprezentanți ai comunității.⁴⁶ Ultimul transport este constituit din 3.000 de evrei

³⁹ Norman Davies, *God's playground. A history of Poland*, Volume II, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 291-322.

⁴⁰ Frank Golcevski, *Deutsche und Ukrainer, 1914-1939*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich, 2010.

⁴¹ Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally, Ion Antonescu and his Regime, Romania, 1940-1944*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.

⁴² Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien -, Bukowina - und Dobrudshadeutschen*, Oldenbourg Verlag, München, 1984.

⁴³ A se vedea Cezar C. Ciorteanu, *Frontierele Bucovinei în perioada 1918-1947*, Editura Cetatea de Scaun, Targoviste, 2017, pp. 107-123.

⁴⁴ În realitate, după cum se cunoaște, mai multe persoane s-au declarat a fi etnici germani decât existau în realitate. A se vedea spre exemplu lucrarea realizată de Mariana Hausleitner, *Viel Mischmasch mitgenommen. Die Umsiedlung aus der Bukowina, 1940. Voraussetzungen, Vorlauf, Folgen*, De Gruyter, Oldenburg, 2018.

⁴⁵ Ulterior, autoritățile germane vor descoperi că aproximativ 10% din cei care s-au declarat a fi germani nu aparțineau deloc de comunitatea germană. *Aktenvermerk, Personalstelle*, Litzmannstadt, den 07.01.1941, *Archivum Panstowe w Lodzi*, pl. Wolności 1, 91-415 Łódź, Fond *Einwandererzentralstelle*, Nr. 2, L-3568, Filele 89-90.

⁴⁶ Guy Marin (Hg.), *Die Yad Vashem Enzyklopedie der Ghettos während des Holocaust*, Aus dem Englisch übersetzt von Helmuth Dierlamm, Norbert Juraschitz, Thomas Pfeiffer, Werner Roller und Sigrid Schmid, Wallstein Verlag, Göttingen, Yad Vashem, Jerusalem, 2014, Band I, p. 101.